

FARAGÓ Kornélia

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
kornelija.farago@ff.uns.ac.rs

KANONIZÁCIÓS STRATÉGIÁK – FORDÍTÁSIRODALMI KÉRDÉSKÖRÖK

A modern jugoszláv próza magyar antologikus reprezentációja

Canonization Strategies – Issues of Translation-Literature
The Hungarian Anthological representation of modern Yugoslavian prose

Kanonizacijske strategije – problem prevodne književnosti
Mađarska antologijska reprezentacija jugoslovenske moderne proze

A tanulmány a modern jugoszláv elbeszélésirodalom közvetítését felvállaló fordításantológiák szerkesztési koncepcióit kutatva kérdez rá a hatvanas évek kanonizációs stratégiáinak működésmódjára. Számba veszi a szerb forráskultúra ideológiai alapon szerveződő kanonikus képződményeinek a behatolását a válogatói elképzelésekbe, a kánónátmentési törekvéseket, az áthelyeződéseket, a válogatásból kizárt elbeszélői irányulásokat (*Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960) és a kánonalakítási értelemben aktívabb kezdeményezéseket (*Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők*, 1969) is, amelyek leginkább „a modern európai irodalom útjait” követő alkotókat kívánják antologikus keretekben elhelyezni.
Kulcsszavak: fordítás, antológia, kánonalakítás

Györe Gézának

A modern jugoszláv elbeszélésirodalmat közvetítő fordításantológiák szerkesztési koncepcióit kutatva a hatvanas évek kultúraközi kanonizációs stratégiáinak működésmódjára is rákérdezhetünk. Láthatóvá válnak a kortárs kulturális beidegződésekkel egybefonódó jelenségek, a forráskultúra ideológiai alapon

szerveződő kanonikus képződményeinek a behatolásai a válogatói elképzelésekbe, a kanonikus átmentési törekvések, a rögzítéssel áthelyeződések az egyik irodalomból a másikba, a válogatásból kitagadott elbeszélői irányulások (*Mai jugoszláv elbeszélők*), a kánonalakítási értelemben létrejövő ötvöződések, illetve az aktívabb kezdeményezések (*Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők*), a gravitációs középpontokként megnevezett folyóiratokból is merítő, új horizontokat rajzoló, merészebb válogatói gesztusok is, amelyek leginkább „a modern európai irodalom útjait” követő szerzőket (Borislav Pekić, Branimir Šćepanović, Zvonimir Majdak, Antun Šoljan, Filip David, Svetozar Vlajković stb.) kívánják antologikus keretekben elhelyezni.

Egy antológia mindig szerkesztői távlatok függvénye – a szerkesztő személyes habitusának megfelelő módon válogat –, és leginkább valamiféle kánon-szerű szemlélet terméke, hiszen miközben kulturális ismereti céljai vannak, az esztétikailag jelentős kiválasztásával kánonképződési folyamatokat indít el, telepít át, erősít meg. Az áttelepítés és megerősítés, az elsődleges recepció topozsainak egyenes átvezetése akkor játszódik le a legnagyobb valószínűséggel, amikor a válogatás alapját már eleve antológiák és kiteljesedett életművekből válogató kötetek képezik. A kánonépítés műfajai és működésmódjai sokfélék, „az irodalmi-művészeti kánonképzésnek számtalan eljárása van, lényegében az irodalomról és művészetről való mindenfajta nyilvános beszédnek vannak kanonizációs hatásai. Egyes eljárások hatékonyabbak és látványosabbak másoknál, de az egyetlen tiszta par excellence kanonizációs műveletnek talán az antológiászerkesztést tekinthetjük” (Kappanyos 2002, 48). Különbséget kell azonban tenni a nemzeti irodalomból és a rajta kívül eső irodalmakból való válogatások között. Nyilvánvaló, hogy az idegen nyelvi-kulturális közegben való újra-kontextualizálódás lehetőségeit és szerepét máshogyan kell értelmezni, mint a saját nyelvi közegben történő válogatói gesztusokat. A műfordítások két kánonteret érintenek egyszerre, a szövegek az egyikből vétetnek, de a másokban kell elhelyezkedniük, ily módon a szerkesztői kódoknak is kettős értelemben kell működniük. A jugoszláv nemzeti kultúrából kiemelt szövegeknek a magyar irodalmi kultúra összefüggésrendszerébe kell beleépülniük, a szerzőiknek az itteni tekintélystruktúrákban kellene kulturális rangra emelkedniük, miközben az illető korszak magyar alkotásainak meglehetősen bonyolult értékrendszeréhez viszonyulnak, és azonos időben ahhoz a jelenséghez is, amit magyar perspektívájú világirodalmi kánonnak szokás nevezni.

A fordítás a valamilyen szinten már ismerős változati megvalósulásait, vagy éppen a saját irodalomban egyáltalán nem tapasztalható téma- és formakultúrát kívánja felmutatni. Az összehasonlító szférákban mozog akkor is, amikor szán-

dékai szerint hiányokat pótol: azt kívánja megismertetni, ami, a maga kulturális és poétikai aspektusaival, egyértelműen, de megengedhetetlenül hiányzik a befogadó nyelv irodalmából. Bizonyos értelemben a kiválasztás, a lefordítás és az antologikus kötetbe való beiktatás minden egyes gesztusa kánonképzési részmozzanat. Azonban nem szabad megfélemlíteni annak a sajátosságos kettős effektusnak az érvényesüléséről sem, amely a jól megoldott fordítás kulcsfontosságú szerepe felé tereli a figyelmet: „A más nyelvre átültetett mű egyszerre emelkedik kánoni rangra s fosztódik meg tőle. Egyfelől a fordíthatóság hozzáférhetőséget jelent, másrészt a lefordíthatatlanság arra emlékeztet, hogy a forma összefügg a kánonisággal” (Szegedy-Maszák 1995, 194). Az a bizonyos „megrostált halmaz” magával hozza az eredeti kánoni rangot, amit azután a műfordítás a teljes átalakulás során lebont, majd újrateremtett nyelvi erővel, a fordítás sikerességének függvényében, ismételtelen megkísérel megjeleníteni. Kánon szempontból az antológiába szánt fordításszövegek esetében tehát kifejezetten fontos az új nyelvi síkban is magas szinten működő forma előállítása. Mert ha a kánoniság erejénél fogva kerül kiválasztásra egy mű, a fordított változat új megformáltságának is ilyen értelemben kell igazolnia a saját pozícióját. A kulturaközi antologikus gondolat életetője az a feltételezés, hogy a fordítás képes új „kánoni rangot biztosítani” a szövegnek a magyar irodalmi hagyomány viszonyai között, azzal, hogy az eredeti kánoni rang szintjei, beszédmódjai némiképpen módosulnak.

A jugoszláv irodalmakat közvetítő antológiák esetében lényeges mozzanat, hogy a szerkesztők mindkét irodalmi örökség tradíciójában anyanyelvi otthonossággal mozogtak. A célkultúra felől tekintve, az idegen szövegekkel való dialogikus viszony felállítása a lefordított művek ismeretében lehetséges, a szerkesztőnek azonban már az eredetivel és az eredeti kontextuális létével, hálózati elhelyezkedésével is minőségi párbeszédbe kell lépnie, és mindeközben szem előtt kell tartania, hogy a majdani olvasó, nagy valószínűséggel, ezek hiányában szembesül az általa javasolt szövegekkel. A kulturaközi kánonok csak úgy lehetségesek, ha vannak olvasók, akik képesek e kultúrákban adekvát belső perspektívákat birtokolni, tehát a relációba belépő nyelvek mindegyikén tudó olvasók. A jugoszláv–magyar reláció esetében egyértelműen olyan szerkesztőről van szó, akik megbízhatóan ítélnének a magyar és a jugoszláv irodalmak távlatából is, bár a jugoszláv szintér többnyelvűsége és többközpontúsága révén a szokásosnál bonyolultabb kulturaközi viszonylatokban kellett gondolkodni, szarajevói, szkopjei, belgrádi, zágrábi, ljubljanaei, podgoricai stb. kiadványokból válogatni.

Minden mű tartozik valahová a forrásnyelv irodalmi hálózatában, következésképpen speciális kanonikus elvárások mentén és/vagy ellenükben kerül értelmezésre. Ilyen vonatkozású szerkesztői ismeretek birtokában képes egy antológia eleget tenni annak a feladatának, hogy „közeget is nyújtson, mezőnyt, erőteret, ne csak semlegesen” (András 1991, 1374) úgynevezett jó szövegeket. Egy antológia akkor jó, ha a reprezentatívnak ítélt szövegek felsorakoztatásával állít valami lényegeset, valamilyen szinten a merítési korok forrásnyelvi irodalmának a formaízlését és szemléletmódját is közvetíti, de mégis olyan szövegegyüttest kínál, amely eltérít a szokványos tételekben való gondolkodástól, és az új közegbeni megjelenésével egyaránt befolyásolni tudja a közönség irodalomismeretét és komparatív szemléletét.

Már 1958-ban megjelent egy antológia *Klasszikus jugoszláv elbeszélések* címmel, amely az ezernyolcszázad évek közepe után született szerb, horvát és szlovén szerzőktől válogatott (Dudás 1958). Azt a tényt erősítette meg, hogy minden nemzeti kánonnak van egy történetileg kimunkálódott formája, és a klasszikusnak minősített szerzők innen lépnek elő. Az életrajzi jegyzetek írója szerint a magyar olvasó előtt szinte teljesen ismeretlenek az antológia szerzői, bár vannak közöttük világirodalmi mértékkel mérve is jelentős alkotók. A szelekciós szempontok ennél finomabb hangolású mozzanatai inkább csak sejtethők. A járulékos információk olykor, a kultikus beszédmód közelébe kerülve, a fokozás nyelvi jelenségét hívják segítségül, sokszor a felsőfok alkalmazását. A szuperlatívuszok nyelvi erején túl az elsőség kultikus képzetrendjének elemei is felbukkannak. Rastko Petrović „[a] nyugati modernisták eredményein alapuló modern szerb széppróza egyik legkifejezőbb képviselője” (Hadrovics 1958, 344). Borisav Stankovićról, az elsőség dicsőségének odaítélésével, azt állítja az adattár, hogy a huszadik század első két évtizedének legerőteljesebb szerb elbeszélő tehetsége: „Ő az első, aki beelát a tudat alatti rejtelmibe” (Hadrovics 1958, 345). Az a benyomásunk, hogy a szövegek, indokolva a válogatást, minden eszközükkel afelől kívánják biztosítani a célközönséget, hogy a forrásnyelvi kultúrában erős kanonikus helyzetű szerzők kerülnek eléjük. A felsőfok ilyenén funkcióba állításáról a későbbi antológiák sem mondanak le.

A következő kötettel minden bizonnyal nagy adósságot törlesztett a magyar könyvkiadás. A *Mai jugoszláv elbeszélők* című antológia 1960-ban látott napvilágot (Vujicsics 1960). Ezt a kötetet, a modern irodalmat illetően, egy valószínűsnek mondható hiány hívta életre. Az utószó (Vujicsics D. Sztoján) jelzi, hogy a *Nyugat* kiadásában megjelenő *Mai Külföldi Dekameron* sorozatában nem szántak kötetet a délszláv elbeszélőknek. Az 1934-ben indult válogatássorozat kötete a jelen idejű, kortárs szemléletű, modern jugoszláv antológiák történe-

tében így önnön elsőségét is kimondhatja: „Ez a válogatás az *első kísérlet* a modern jugoszláv elbeszélésirodalom magyarországi bemutatására” (Vujicsics 1960, 379). Egyrészt ismert, a jugoszláv irodalmakat erősen befolyásoló szerzők, másrészt magyarul még nem olvasható, „de a legjobbnak, legjellemzőbbnek, vagy éppenséggel határkönek” (Vujicsics 1960, 380) tekintett írások kerülhettek be. Lényeges, hogy a magyar irodalmi kultúrában még publikálatlan szerzőknek is megjelenési lehetőséget nyújt az antológia, huszonegy szerző beemelésével. Az utószó egyik jellegzetessége, hogy a szerb és horvát írókat nem különíti el egymástól a magyar befogadó tájékoztatására, a szereplők közül „tizenhét szerb és horvát nemzetiségű” (Vujicsics 1960, 380).

Nem lehetett könnyű feladat egy ilyen hosszú időtáv elbeszélésanyagából válogatni, de az eredmény azt mutatja, hogy történtek döntő lépések. A már magyar fordításban is olvasható szerzőkön (Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Branko Ćopić, Miroslav Krleža, Slavko Kolar, Vladimir Nator, Ivan Goran Kovačić, Veljko Petrović) kívül, példának okáért, Vladan Desnica, a horvát tudatfolyam-regény kidolgozója, vagy Antonije Isaković, a szerb újrealizmus egyik eredeti képviselője és Novak Simić, *Az ismeretlen Bosznia* írója is bemutatkozott a kötetben. „Egyaránt megtaláljuk soraikban a szűkebben vett Szerbia, Horvátország, a Vajdaság, Crna Gora, Bosznia, Hercegovina, az Adriai-tenger mellékének, Dalmáciának és Isztriának, Szlovéniának és Makedóniának a képviselőit” (Vujicsics 1960, 380).

Az antológiával kapcsolatos válogatási elképzeléseket bizonyos mértékben befolyásolta a korábban már említett *Klasszikus jugoszláv elbeszélések* című kötet is. Ugyanis a horvát modernitás egyik jellegzetes alakja, Milan Begović, és a korai szerb avantgárd felől értelmezhető Rastko Petrović is megtalálhatta volna a maga helyét a modern elbeszélésirodalom képviselői között, azonban szűkítő válogatási szempontként jelent meg az a tény, hogy ez a két szerzői név már bekerült a „klasszikus elbeszélőket” felsorakoztató könyvbe. Érdekes, hogy Rastko Petrovićot illetően a koncepciózusságnak még a gyanúja sem merülhet fel, hiszen mint az utószó írója mondja, „inkább véletlenül, mintsem tudatosan” kapott helyet az 1958-as antológiában.

A kanonizáció elvileg nem a szerző személyiségét és az irodalmi kultúrában betöltött szerepét teszi meg központi mozzanattá, hanem a mű esztétikai értékét, mégis minden antológia biografikus jegyzetei kitérnek ezekre az összefüggésekre. Az egyébként dicséretes mennyiségű és minőségű életrajzi adalékok és életmű-értékelések, betűrendben következő szerzői nevek alatt helyezkednek el, és ahol csak megtalálhatják ennek a módját, hangsúlyozzák az európai műveltséget, az olasz verizmus, a francia realizmus ismeretét, a hambur-

gi, bécsi, berlini, párizsi tartózkodásokat. A külföldi tanulmányok Crnjanski, Nazor, Samokovlija, Kozak, Kosmač, Desnica esetében lényegesek, a szélesebb külföldi léttapasztalat, az életvitelszerű külföldi tartózkodás Novak Simić, Ivo Andrić és Miloš Crnjanski életrajzát gazdagítja, az irodalom világában elfoglalt pozíciók, szerkesztői posztok, kötetkiadások, az esetleges magyar nyelvű megjelenésekről szóló említések, színházi sikerek és díjak is szerepelnek, és a kánont érvényre juttató intézmények is feltűnnek. Olykor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az adott szerző kánoni rangja általában hosszabb folyamat eredménye, s a különböző válogatásokban szereplő néhány műve után azt is feltételezhetjük, hogy nem is maga a szerzői életmű, csupán néhány alkotás tekinthető kánoni rangúnak.

Az irodalmi alkotások szüntelenül módosuló helyzete miatt ma már nem is mindig könnyű megítélni az egykori választások valódi jelentőségét, súlyát és indokoltságát, különösen a népfelszabadító háború szövegvariációit illetően. Az elmúlt évtizedek távlatából, tekintettel arra, hogy a politikai atmoszféra alól a magyar szellemi élet sem vonhatta ki magát, itt is voltak lecsapódásai a Jugoszlávia-ellenes ideológiai kampánynak, a magyar–jugoszláv viszony lassú normalizálódása ellenére is a merésznek számító gesztusok között értékelhetjük a korabeli jugoszláv irodalmi kultúrák irányába tett kiadási kezdeményezéseket, miközben természetesen érzékelhetőek a különböző válogatói óvatossági eljárások is, hiszen számolni kellett azzal, hogy a háttérben ott van egy választást előíró instancia, a hatalom ellenőrizheti az ilyen antologikus kiválasztások körülményeit, folyamatát és eredményeit, a paratextusok hangnemét, társadalmi-politikai utalásait.

Az időbeli kereteit tekintve egy négy évtizedes periódussal számolhatunk, egy ilyen átfogó igényű elgondolásnak a megvalósítása, akaratlanul is, rendkívül szigorú szelekcióval jár. A közel negyvenéves kontinuitáson belül a két világháború közötti időszak és a második világháborút követő két évtized is jelen van. Irodalomtörténeti tény, hogy a negyvenes és ötvenes évek jugoszláv irodalmaiban egyértelműen a háború témája dominált. Ez utóbbi periódus adja az antológia háborús elbeszéléseit is: a kötet szemlélete a népfelszabadító háború politikájának bizonyos aspektusokból történő dicsőítését is megengedi. Az utószó megfogalmazásában van a novellák között olyan is (pl. Ivan Dončevićé), amely „a Népfelszabadító Háború pátoszát és elszántságát árasztja magából, s a felszabadulás utáni jugoszláv szocialista-realista irodalom jellegzetes darabja” (Vujicsics 1960, 382–383). Mai irodalomtörténeti perspektívából azonban az is látszik, hogy Dobrica Ćosić, Mihailo Lalić, Antonije Isaković (kifejezetten a novellairodalom egyik jelentős alkotója), de Vladan Desnica, Meša Selimović

és Oskar Davičo is megkíséreltek kilépni a konvencionális poétikák kereteiből, nem rombolták ugyan le egyértelműen a háborús szövegek kánonját, de megújításra törekedtek, új formákkal és eljárásmodokkal kísérleteztek a belső világ, a psziché megjelenítésével, a tudatáramlás formai erejével. Így történhetett meg, hogy az ideológiai célzatúnak tűnő alkotások között nemzetközi szinten elismerhető szövegek is voltak, amelyek az esztétikai diskurzus szintjére emelve igyekeztek közvetíteni azt, amit a népfelszabadító háború, valamint a partizánság jelentett a jugoszláv térség számára. A háborús szövegek óhatatlanul felteszik a kérdést, hogy miért volt ennek a politikai történesnek ilyen kivételes aurája? Hogyan lehettek olyan lényeges és tartós következményei, amelyek ezeken a területeken a huszadik század „legnagyobb társadalmi transzformációjához” vezettek? Vannak művészetkutatók, akik szerint a korszak értékei között kell számon tartanunk, hogy amellet, hogy egy új szubjektivitást hozott létre, amely a művészetek számára is fontosnak tűnt – mélyreható és radikális fordulatot jelentett a politikai gondolkodás tekintetében, és egy a korábitól teljesen eltérő gazdasági berendezéshez vezetett. „Attól függetlenül, hogy a politika (egalitárius kommunista maxima) és a művészet (tömeges szubjektivitás, szakítás a meglévő kánonnal) eljárásai különböznek, kölcsönösen explozív artikulációt eredményeztek” (Kirn 2010, 133).

Vujicsics D. Sztoján átfogó kimutatást közöl az antológiában szereplő alkotóknak az ellenállási mozgalomban való részvételéről, a bebörtönzött írókról, az internálásokról és szökésekről, hogy ezzel is indokolja az élményszerűséget, a háborús témavilág szokatlanul hangsúlyos jelenlétét. Tulajdonképpen nincsenek fenntartásai azokkal a művekkel szemben, amelyek kánoni rangja nagyrészt ideológiai vonalon jött létre. Az ideológiai alapon szerveződő kanonikus képződmények érvényességének hangoztatása és átmentése közben azonban mintha kissé elfeledkezne arról, hogy ekkor már színen volt a háborús és realista irodalom megújításának igénye, és az irodalmi gondolkodás felismerte a háború előtti avantgárd irodalomhoz való viszony rendezésének szükségességét is.

Az antológia a jugoszláv szinten intézményesedett kánon részeként is megmutatja az egyes nemzeti irodalmak szerzőit. De az is kiderül, hogy elszigeteli magát az új impulzusoktól egyrészt a különféle izmusok, illetve a modernség vagy modern prózapoétika viszonylatában. A műfajt döntően megváltoztató szövegek, bár ott vannak a válogató látókörében, nem kapnak helyet a gyűjteményben: „Válogatásunk bizonyos értelemben így a modern jugoszláv irodalom fejlődésrajza is, annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedben született, s a realizmustól elszakadó elbeszélések, novellák csak jelzésként szerepelnek a kötetben, a szélsőséges, formalista jelenségeket pedig mellőztük. Tehettük

ezt azért is, mert a négy évtized jugoszláv irodalmában a realizmus az uralkodó művészeti módszer s a modern jugoszláv irodalom maradandó alkotásai a társadalom realista ábrázolásának igényével születtek” (Vujicsics 1960, 379).

A szerkesztői viszony a válogatandó anyaghoz kizárja a reflexív modernitás megnyilatkozásait, az eredetiség, az újszerűség, a korszakváltó formavilág nemigen szerepel a kiválasztásra érdemesült textusok jellemzői között. Azokat a műveket, amelyek teljességgel kétségbe vonták bizonyos működésben lévő kánonok érvényességét, az egyértelműen újszerű megnyilvánulásokat, szélsőséges, formalista jelenségeknek titulálja, és irányukban semmilyen nyitottságot nem mutat. A szerkesztő mintha ahhoz tartaná magát, hogy az elvárások szerint a kánonnak összhangban kell lennie olyan nemzeti, politikai hagyományokkal, amelyek bizonyos közösségekben irányadóknak számítanak. Megfelelési kényszer eredménye lehet, hogy a „művészet szocialista eszmeiségének követelményeitől” eltávolodó, vagy egyenesen elforduló alkotókat, az úgynevezett polgári irányzatokat a modernista irányzatokkal váltó alkotói koncepciókat nem veszi szívesen.

Vujicsics D. Sztoján válogatói minőségben csak a realizmus különböző válfajait engedi be a kötetbe. Az ötvenes évek elejéig a novella a domináns műfaj, a tematika, a háború eseményein túlmenően leginkább a negyvenes évek végétől bekövetkezett társadalmi és szellemi változásokat érinti. Még azoknak az alkotóknak, akiknél ki tudja mutatni a modernség nyomait, mint „a modernista újítások felé hajló Isakovićnak” és a „realizmus talajáról egyébként szívesen lesikló Pavlovićnak” (Vujicsics 1960, 383) is a realista szövegjellemzőire hivatkozik, és „alapjaiban realista” alkotásokat válogat be. Az igazság kedvéért azt is el kell mondani, hogy a prózaszerkezet átfogóbb, hangsúlyosabb modernizációja ezen alkotók tekintetében is, majd csak a hatvanas években játszódik le. Vujicsics azt pontosan látja, hogy a realizmus fogalmán belül egy bizonyos sokszínűség tapasztalható, hogy nem egységes arculatú, az eltérő nézetek, témák és módszerek párhuzamosan alakítják, és erőteljesen jelen van egy olyan realista irányzat, amelyet Sveta Lukić szocialista esztétizmusnak nevezett el. Az antológia többnyire élő írókat közöl (tizennyolc ilyen alkotó szerepel, az elhunytak száma mindössze három), de jelzi, hogy bizonyos szerzőktől (Nazor, Petrović, Andrić, Crnjanski) a 20-as és 30-as években írt elbeszélések kerültek be, az irodalomtörténeti folyamatosság kirajzolásának hangsúlyyaival, így ezek a válogatás idejének tendenciáit nem érzékeltethetik. Crnjanski első világháborús szövege, az *Apoteózis* címet viselő, az ironikus tónusú pohárköszöntő retorikai formáit kiaknázó prózai alkotás így is kilép a műfaj kanonikus poétikai kereteiből.

A szerb irodalomtörténet-írásban neomodernnek nevezett alkotók többsége az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején lépett be az irodalom folyamataiba. Az utószó írója szerint „a mai jugoszláv irodalom ellentmondásos fejlődése a jugoszláv társadalmi fejlődés ellentmondásosságát tükrözi” (Vujicsics 1960, 382), és azzal a reménnyel kell szemlélni, hogy „útvesztőiből szerencsésen kikerülve, megleti a maga igazi hangját és kialakítja való arculatát” (Vujicsics 1960, 384). Az antológia szerkesztője tulajdonképpen érzékeli azt a termékeny feszültséget, ami ezt a szellemi időszakot jellemzi, valahol talán még azt is, hogy horizontváltáson kellene átesnie, de mivel a realiztikus fantázia lenyűgözi, az elővigyázatosság pedig megköti, az elütő, a disszonáns hangoknak nem ad teret, miközben olyan mennyiségben emel be a háborús közelmúltat érintő elbeszéléseket, hogy az utószó kénytelen konstatálni: „mint ez a kötet is bizonyítja, a mai jugoszláv irodalomból hiányzik a mai téma” (Vujicsics 1960, 384).

Vujicsics kizáró eljárásainak perspektíváit az alábbi idézet pontosítja. A korabeli kánon rögzítése a *Savremenik* című folyóirat szerzőivel látszik lehetségesnek, míg a

Delo (Alkotás) című folyóirat szerkesztő- és írógárdája az „új” utak keresése, az üres, játékos, formai kísérletezgetés mellett kardoskodott, sokban a háború előtti francia szürrealizmusra támaszkodott, s az eszmeiségnél előbbrealónak tekintette az úgynevezett „művésziesség elvét”. [...] Jugoszláviában a két irányzat heves összecsapásáról szólva több okra is szokás hivatkozni. Az egyik okot a felszabadulást követő évek túlságosan is egyoldalú, szektás irodalompolitikájában látják, amelynek ellenhatásaként egyes írók megfelelő, egyértelmű és szilárd ideológiai támasz híján, a tartalmi és formai sematizmustól való elfordulásukban kerestek kiutat. Külső szemlélő számára is világos azonban, hogy ezek az írók a realizmus tagadásáig jutottak el, s különféle kétes értékű izmusok művelőivé váltak. [...] Ez a művészet pedig, mely elfordul a mai, való élettől, s gyakran a szabad asszociációk gáttalan, rendszertelen módszerével operál, érthetetlen és idegen a széles néptömegek számára, s noha számottevő hagyománya van a modern jugoszláv irodalomban, kevés maradandó értékkel dicsekedhet (Vujicsics 1960, 381–382).

Amikor a modernség szellemében kívánjuk megérteni a kánonműködést, nem árt bevonni kánonelméleti vizsgálódások egynémely következtetését, azt például, amely arra világít rá, hogy az antológiaszerkesztés, mint az egyetlen tiszta, par excellence kanonizációs művelet, miért nem harmonizál a legújabb, a korszakküszöböt jelző alkotói elképzelésekkel:

A fejlődés, a történeti fordulat vagy akár korszakküszőb föltételezése azért nem igazán egyeztethető össze a kánoni rang eszményével, mert ez utóbbi az állandóság, sőt véglegesség képzetét kelti, a modernség viszont megérkezést nem ismerő utazást, vég nélküli keresést, soha le nem zárható folyamatszerűséget sugall s hihetőleg összefügg a mozgás följegyzésének a lehetőségével, amelyre legegyértelműbben a mozgókép ad módot (Szegedy-Maszák 2008, 130).

A kortárs jugoszláv elbeszélésirodalom témakörben az Európa Könyvkiadó 1969-ben jelentetett meg antológiát *Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők* címmel a *Modern Könyvtár* sorozatában. Ez a kötet érdekes válogatói kísérlet színterévé vált, nem tudta, és nem is akarta függetleníteni magát a jugoszláv irodalmat olyan intenzíven átható új törekvésektől, nem csak azokat a szövegeket kívánja megerősíteni, amelyeket az alakuló kánonok az előző évtizedben számba vettek. A könyv tíz szerzőjének névsora (Risto Trifković, Beno Zupančič, Višnja Stahuljak, Borislav Pekić, Antun Šoljan, Tasko Georgievski, Branimir Šćepanović, Zvonimir Majdak, Filip David, Svetozar Vljaković) a korábbi antológiával semmilyen egyezést nem mutat.

Míg az előző kötet a népfelszabadító háború irodalmát is közvetíteni kívánja, a *Kísértő igazság* szerkesztője szerint, bár van egy-két háborút járt szerzője is (Risto Trifković, Beno Zupančič), ez az irodalom törést jelentett, merthogy szervesen illeszkedett a jugoszláv modernizmus értékes hagyományvilágához. A szerkesztő megállapítja, hogy a „második világháború, a népfelszabadító harcok és az ezt követő időszak éles határvonalat jelentett az irodalomban; ezt bizonyos értelemben törésnek is nevezhetnénk. Ez az irodalom ugyanis nagyjában-egészében nem volt szerves folytatója az előző korszaknak, a rosszul értelmezett szocialista realizmus pedig a sematizmus elburjánzásához vezetett” (Sztepánov 1969, 213).

Ebből a perspektívából úgy látszik, hogy a *Kísértő igazság* előzményeként bemutatott *Mai jugoszláv elbeszélők* című antológia főként az itt érzékelt és megnevezett *törés* irodalmát közvetíti, akkor is, ha közben a jugoszláv modernizmuson iskolázott alkotók révén, szórványosan, az új irodalom felé hajló szövegminőségek is feltűnnek. A *Kísértő igazság* kánonalakítási értelemben aktívabb kezdeményezés, és az irodalmi pluralizmus esztétikájának híveként mutatkozik.

Jelen kötetünk összeállításakor célunk az volt, hogy az újabb írónemzedék néhány jellegzetes képviselőjének bemutatásával a magyar olvasó képet kapjon a mai jugoszláv novellairodalomról. A kötet olvasása közben nem valamilyen divatos *új hullámot* ismerhetünk meg, hanem

gyakran egészen ellentétes koncepciók képviselőit, hiszen a fiatalok közt éppúgy akadnak tradicionalisták, ahogy az idősebbek között avantgardisták (Sztepanov 1969, 2015).

Miközben ilyen logikát követ a válogatás, mindössze tíz szerzőre korlátozódik, amelyek között fiatalabb, széles körben való elismertséget még nem szerzett alkotók is vannak. Mindenekelőtt olyanok, akik azzal, hogy vissza tudnak nyúlni a jugoszláv modernizmus meghatározó folyamataihoz, kapcsolatot teremtenek a két korszak között. A könyv hátlapján a következő szöveg áll a bemutatott anyag jellemzésére és a válogatás elveinek jelzésére, miszerint olyan szerzőket keresett, amelyek hozzárendelhetők az európai irodalmak kánonjához: „Olyan írókkal ismerkedünk, akik a modern európai irodalom útjait próbálják követni, de magukkal hozták a hazai föld színeit és ízeit is, mondanivalójuk ezért egyszerre modern és emberi.” Egyszerűen olyan irodalmat közvetít az antológia, amely regionalitásában illeszkedik a világirodalmi áramlatokhoz.

Meg kell említeni, hogy az európai kánonok szerzőit nem nevesíti az antológia, és magyar viszonyítási pontokat sem keres. Az utószó a köztes elhelyezkedéssel magyarázza a kortárs jugoszláv irodalom szerzőinek egymástól sokszor teljesen ellentétes látásmódját: ez az irodalom „Kelet és Nyugat határán, a két kultúra ütközőpontján fejlődött ki” (Sztepanov 1969, 213), és ez a kettősség nemcsak az irányzatok és egyéniségek sokféleségében jut kifejezésre, hanem legtöbbször egy-egy író témavilágán, formakultúráján belül is érződnek a nyugat-európai hatások, de még „az avantgarde írói és költői sem tudtak elszakadni attól az orientalizmustól, amely évszázadokon át hatott a délszlávok szellemi életére” (Sztepanov 1969, 213).

A legújabb délszláv irodalom megismertetését célzó kötet szerzői zömmel harminc év körüliek, mindössze hárman haladták meg a negyvenet. Ebből következően a kánon föltételezte értelmezési vonatkozásokról kevésbé tudósít, kevesebb a kánoni természetű mozzanatokra való utalás az életrajzokban. Mint reprezentatív-nemzedéki antológia, az élményközösség modern írásművészetét színre vivő szövegeket igyekszik közölni, olyanokat, amelyek az európai hatások mellett sajátos regionális-kulturális mintázatokat is mutatnak. Az antológiaszerkesztés célja hangsúlyozottan az, hogy olyan szövegeket emeljen be, amelyek a nemzetközi modernség „feltételezett irányvonalához” közeleink tűnnek, s a keresés, a módszer és felfogás kialakításának egyáltalán nem egységes vonulatait mutatják be. Predrag Sztepanov, az antológia szerkesztője, egy új horizontot rajzolva meg, igyekszik kilépni azokból az ideológiai beidegződésekkel egybefonódó gondolkodásokból, amelyek az előző

antológiát még olyan erősen befolyásolták. Nem írói csoportosulásokat vagy irodalmi irányzatokat kíván reprezentálni, hanem a magyar irodalmi kultúrában kevésbé ismert, de markáns egyéniségű szerzőket kíván hozzáférhetővé, átörökíthetővé, értelmezhetővé tenni.

Útkeresésekről kíván beszámolni a kötet, ezért a realista kifejezésmód, a szociologikus megjelenítés példái mellett a reflexív prózának, a groteszk mintázatnak, a valóság és fikció elegyítésének fiatal mesterei is bekerülnek. Úgy tűnik, mintha egy alternatív kánon megfogalmazásaként kívánna érvényesülni a válogatás, felelőssége pedig annyiban van, hogy a saját jelenének kulturális identitását kell a kiemelés és elrendezés révén láthatóvá tennie. A cél: a realizmus kánonjának lazításával alig feltűnő, de annál lényegesebb összefüggésekbe kerülni az európai és a világirodalommal. A fontos források között kötetes megjelenésekre támaszkodik, jegyzékben utal az antológiába szövegeket kölcsönző könyvekre, de a periodikában közölt élő irodalomra is, három folyóiratos (*Telegram, Republika, Savremenik*) megjelenés is feltűnik. Feltétlenül megemlítendő, hogy éppen 1969-ben jelent meg a Barbara Antkowiak féle *Moderne jugoslawische Prosa* (Berlin: Volk und Welt) című antológiája. A válogatás feltűnő jegye, hogy négy szerzője (Vladan Desnica, Antonije Isaković Mihailo Lalić, Ranko Marinković) megtalálható a Vujicsics által szerkesztett, és három szerzője (Branimir Šćepanović, Risto Trifković, Beno Zupančič) pedig a Predrag Sztepanov válogatásában napvilágot látott kötet névsorában.

A *Kísértő igazság* címoldalán kiemelt mottó Svetozar Vlajković szövegéből való: „nem volt egyéb fegyverünk, csak a nyitott szemünk meg a barátságunk” (*Forrás, nyárutón*). A kötetbe ugyanis bekerült az akkor harmincegy éves Vlajković is, akit ma a korai belgrádi urbánus érzékenységű modern próza képviselői közé sorol az irodalomtörténet-írás. S bár Zupančičot és Višnja Stahuljakot is foglalkoztatta a modern város problémája, ez a fajta próza hiánycikk volt a hatvanas években; Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényét is – amelyet Aleksandar Tišma az első szerbiai modern városregények egyikének tartott – ezért fogadta olyan emlékezetesen jól a szerb irodalmi kultúra. A nyolcvanas években Vlajkovićnak több figyelemre méltó regénye is megjelent, ma úgy tűnik, az életmű meglehetősen feltáratlan, sok részletében szinte ismeretlen, ezért többen is sürgetik az újrankanonizálását.

Az antológia szerzői közül Antun Šoljan (*Árulók*, Vidovity Erzsébet ford., 1967), Beno Zupančič (*Szellemidézés*, Bodrits István ford., 1967) már rendelkezett magyar nyelvű kötettel, az előbbi 1969-ben (*Rövid kirándulás*, Borbély János ford.) az utóbbi 1972-ben gazdagodott újabb fordításkötettel (*Vészharang*, Bodrits István ford.). Zvonimir Majdak is megjelent magyarul (*A fiatalember*,

Dudás Kálmán ford., 1971), mint ahogyan – mára a modern jugoszláv próza-irodalom egyik meghatározó alakjának számító – Branimir Šćepanović, az antológia címadó novellájának szerzője is (*Az a gyalázatos nyár*, Sztepanov Predrag ford., 1974; a világhírnévre szert tevő *Földbe némult száj*, Dudás Kálmán, Szűcs Imre ford., 1978; *Megváltás*, Poór Zsigmond ford., 1986). Később aztán Borislav Pekić (*Ikarosz Gubelkijan szárnyalása és bukása / Védőbeszéd és utolsó napok*, Poór Zsigmond ford., 1982), vagy például Tasko Georgievski (*Fekete vetés / Falak*, Gyimót Ágnes ford., 1982) is elérhetővé válhatott a könyv médiumán keresztül.

Irodalom

- András Sándor. 1991. Amerikai költők magyarul. *Holmi* (10): 1372–1376.
- Dudás Kálmán vál. 1958. *Klasszikus jugoszláv elbeszélések*. A jegyzeteket írta Hadrovics László. Ford. Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Hadrovics László, Vujicsics D. Sztoján. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Györe Géza. 2019. *A horvát és a szerb irodalom magyar recepciója: Bibliográfia*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Hadrovics László. 1958. Jegyzetek. In Dudás Kálmán vál. *Klasszikus jugoszláv elbeszélések*. Ford. Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Hadrovics László, Vujicsics D. Sztoján. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kappanyos András. 2002. Avantgárd és kanonizáció. *Buksz* (4): 48–58.
- Kirn, Gal. 2010. Emlékezés a partizánokra, avagy elmélkedés a partizánságról? *Híd* (8–9): 133–149
- Szegedy-Maszák Mihály. 1995. A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a poszt-modern korban. In *Minta a szényegen*. 76–89. Budapest: Balassi.
- Szegedy-Maszák Mihály. 2008. A kánon mibenléte: Remekmű és fejlődéstörténet. In *Megértés, fordítás, kánon*. 122–141. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Sztepanov Predrag vál. 1969. *Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők*. Utószó Sztepanov Predrag. Ford. Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Illés Sándor, Végh Katalin, Vidovity Erzsébet. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Vujicsics D. Sztoján vál. 1960. *Mai jugoszláv elbeszélők*. Utószó és jegyzetek Vujicsics D. Sztoján. Ford. Bán Gézáné, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Horváth Miklós, Illés Sándor. Budapest: Európa Könyvkiadó.

CANONIZATION STRATEGIES – ISSUES OF TRANSLATION LITERATURE

The Hungarian Anthological representation of modern Yugoslavian prose

The lecture, problematizing the editorial concepts of anthologies of translation that mediate the modern Yugoslav narrative literature, looks at the way in which the canonization strategies work during the sixties of the 20th century. It takes into account the phenomena associated with contemporary cultural habits, the penetration of the canonical forms of culture based on relevant sources and organized on an ideological basis. It deals with canonical „rescue” attempts, the locking of transpositions, the narrative divisions withdrawn from the selection (*Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960), the alliances created in the sense of canonization, and the more active initiatives (*Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők*, 1969) and the drawing of the new horizons related to the magazines called gravity centers (Borislav Pekić, Branimir Šćepanović, Antun Šoljan, Filip David, Svetozar Vlajković), that intend to locate the followers of „the paths of modern European literature” in the frames of an anthology. *Keywords:* anthology, translation literature, strategies of canonization

KANONIZACIJSKE STRATEGIJE – PROBLEMI PREVODNE KNJIŽEVNOSTI

Mađarska antologijska reprezentacija jugoslovenske moderne proze

Istražujući uređivačke koncepcije antologija prevoda koje posreduju modernu jugoslovensku pripovednu književnost na mađarskom jeziku, ova studija propitkuje i modalitete funkcionisanja kanonizacijskih strategija šezdesetih godina. Obraća pažnju na penetraciju kanonskih tvorevina organizovanih na ideološkim temeljima izvorne kulture u izborne koncepcije, ukazuje nadalje na stremljenja usmerena ka očuvanju i prenošenju tih kanona, na pripovedačke postupke izostavljenih iz izbora (*Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960 – Današnji jugoslovenski pripovedači), kao i na aktivnije antologičarske inicijative (*Kísértő igazság: Mai jugoszláv elbeszélők*, 1960 – Iskušenja istine: Današnji jugoslovenski pripovedači), koje najčešće žele da u antologijske okvire smeste sledbenike (Borislav Pekić, Branimir Šćepanović, Antun Šoljan, Filip David, Svetozar Vlajković) „puteva moderne evropske književnosti“. *Ključne reči:* antologija, prevodna književnost, kanonizacija